

**TAYANCH APPARATI BUZILGAN BOSHLANG'ICH SINFI
O'QUVCHILARINI SAVODGA O'RGATISH KUZATILADIGAN
NUTQIY MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMI**

Isodullayeva Iqboloy Sodiqjonovna –

Farg'ona davlat universiteti

“Inklyuziv ta'lim kafedrası o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori,(PhD)

Hoshimova Dildora Abdusalom qizi –

Farg'ona davlat universiteti talabasi

***Annotatsiy:** Mazkur maqolada harakat -tayanch apparatida nuqsoni bo'lgan jismoniy imkoniyatlari cheklanganligi sababli maktablardagi inklyuziv sinflarga jalb etilgan bolalarni savodga o'rgatish jarayonida kuzatiladigan nutq kamchiliklari va ularni bartaraf etish uchun qo'llaniladigan korreksin metodlar yoritilgan.*

***Kalit so'zlar:** dizgrafiya, jismoniy rivojlanish, tayanch apparati, disleksiya, kognitiv funksiyalar, orfografika.*

Harakat-tayanch apparat tizimidagi muammolar bolaning ruhiy va jismoniy rivojlanishiga o'zining sezilarli ta'sirini ko'rsatadi. Bunday bolalar harakat imkoniyatlari cheklanganligi sababli ularning o'qish, o'zlashtirish va yozish ko'nikmalarida ham sezilarli darajada o'zgarishlar kuzatiladi. Ushbu dolzarb masalalarning yechimi sifatida Shavkat Mirziyoyev tomonidan alohida ta'limga muhtoj bo'lgan bolalarni jamiyatga qo'shish ularga ta'lim-tarbiya berish sohasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarning ma'naviy kamolotini, porloq kelajagini ta'minlash borasida samarali ishlar olib borilmoqda. Bu haqda 2025-yil 27-fevralda qabul qilingan **“Nogironligi bo'lgan bolalarga ijtimoiy xizmat va yordam**

ko'rsatish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident qarori (PQ-41)da nogironligi bo'lgan bolalar, jumladan, harakat – tayanch a'zolari jarohatlangan bolalar uchun ijtimoiy xizmatlar tizimini kengaytirish va yashilash tadbirlarini belgilaydi.

"O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'zining "Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz" asarida: "O'z xalqiga fidoyi, biz boshlagan ishlarni davom ettirishga qodir bo'lgan, har tomonlama yetuk rahbar oldida dolzarb vazifa kelgusi avlodni komil inson qilib tarbiyalash vazifasi turibdi",— deya komil inson tarbiyasini davlat siyosatining strategik maqsadi sifatida e'tirof etadi. Ushbu olijanob vazifaning to'laqonli ro'yobga chiqarilishi jamiyatning hech bir a'zosini, xususan, tayanch-harakat apparatida buzilishlari bo'lgan bolalarni ham ta'lim jarayonidan chetda qoldirmaslikni taqozo etadi. Aynan shu nuqtayi nazardan, mazkur toifadagi bolalarni ijtimoiy-pedagogik rehabilitatsiya qilish, ularni samarali savodga o'rgatish va umumiy ta'lim muhitiga jalb etishda zamonaviy inklyuziv ta'lim tizimi fundamental poydevor vazifasini o'taydi.

Inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanishi maxsus ehtiyojli bolalar uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Ushbu masala bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim tizimida muhim amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Tayanch-harakat tizimida muammolari bo'lgan bolalarni savodga o'rgatish masalasi zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biridir. Ushbu masala bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim tizimida muhim amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Bunday bolalarda jismoniy cheklovlar bilan birga nutq, idrok va emotsional rivojlanishda ham o'ziga xosliklar uchraydi. Tayanch-harakat tizimidagi buzilishlar tug'ma va orttirilgan shakllarda namoyon bo'ladi. Bolalarda serebral falaj, mushak distrofiyasi, ortopedik nuqsonlar va koordinatsiya buzilishlari uchrashi mumkin. Harakatdagi cheklovlar bolaning yozuv malakalarini shakllantirishiga salbiy

ta'sir ko'rsatadi. Shu boisdan mayda motorikaning rivojlanmaganligi harflarni to'g'ri yozish jarayonini qiyinlashtiradi. Ko'plab tadqiqotchilar motorika va nutq rivojlanishi o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ta'kidlaydi.

Tayanch-harakat apparati buzilgan boshlang'ich sinf o'quvchilarini savodga o'rgatishda kuzatiladigan nutqiy muammolar va ularning yechimi" mavzusi bugungi kunda maxsus pedagogika va logopediya sohasidagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki tayanch-harakat apparati buzilgan bolalarni ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli jalb etish, ularning savodxonligini shakllantirish va nutqiy rivojlanishini ta'minlash jamiyatning muhim ijtimoiy vazifalaridan biridir. Mazkur toifadagi bolalarda jismoniy nuqsonlar bilan bir qatorda nutqiy rivojlanishdagi turli qiyinchiliklar ham uchrashi savod o'rgatish jarayonini murakkablashtiradi hamda maxsus pedagogik yondashuvni talab qiladi. Tayanch-harakat apparati buzilgan boshlang'ich sinf o'quvchilarida ko'pincha artikulyatsion apparat faoliyatining sustligi, fonematik eshituvning yetarli rivojlanmaganligi, tovush talaffuzidagi nuqsonlar, lug'at boyligining cheklanganligi, grammatik qurilishdagi kamchiliklar va bog'lanishli nutqning sust rivojlanishi kuzatiladi. Ushbu holatlar o'qish va yozish malakalarining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, tovushlarni bir-biridan farqlash, bo'g'inlab o'qish, harflarni to'g'ri yozish, matn mazmunini tushunish kabi jarayonlarda qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Shuningdek, mayda motorikaning yetarli shakllanmaganligi yozuv faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Qo'l mushaklari harakatining sustligi, koordinatsiya buzilishlari, tez charchash holatlari yozuv sifatining pasayishiga sabab bo'ladi. Bu esa o'quvchilarda o'ziga ishonchsizlik, darsga qiziqishning kamayishi va psixologik noqulayliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Mazkur muammolarni bartaraf etishda logopedik va korreksion-pedagogik ishlarni tizimli tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Savodga o'rgatish jarayonida individual yondashuv asosida ishlash, bolaning jismoniy va nutqiy imkoniyatlarini hisobga olish, maxsus mashqlar va didaktik o'yinlardan

foydalanish samarali natijalarni ta'minlaydi. Ayniqsa, artikulyatsion gimnastika, nafas mashqlari, fonematik eshituvni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar, mayda motorikani rivojlantiruvchi mashg'ulotlar bolalarning nutqiy faoliyatini yaxshilashda muhim vosita hisoblanadi.

Bundan tashqari, ko'rgazmali vositalar, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda multisensor yondashuvlardan foydalanish savod o'rgatish samaradorligini oshiradi. Ta'lim jarayonida eshitish, ko'rish va harakat analizatorlarini birgalikda faollashtirish o'quv materialining yaxshiroq o'zlashtirilishiga yordam beradi. O'yin texnologiyalaridan foydalanish esa bolalarda darsga qiziqish va motivatsiyani kuchaytiradi. Shu bilan birga, logoped, defektolog, boshlang'ich sinf o'qituvchisi, psixolog va ota-onalarning o'zaro hamkorligi ham katta ahamiyat kasb etadi. Bolaning rivojlanishidagi mavjud muammolarni o'z vaqtida aniqlash va ular asosida individual korreksion ishlarni tashkil etish savod o'rgatish jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tayanch-harakat tizimida muammosi bo'lgan bolalarda dizgrafiya, disleksiya va dizatriya nuqsonlari muammo bo'lib keladi kuzatiladi. Ba'zi bolalarda emotsional beqarorlik va o'ziga ishonchsizlik holatlari uchraydi. Alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalar uchun tashkil etilgan ta'lim tizimida birinchi navbatda bolaning talablari o'rganiladi, ijobiy tomonlari, qobiliyati hisobga olinadi, kamchiliklari o'rganiladi. Ushbu ta'lim tizimida ma'lum sharoit yaratilishi lozim. Bunga modifikatsiya, kompensatsiya, adaptatsiya, reabilitatsiyalar kiradi. Masalan, agarda bola eshitmasa, uni eshitish apparati bilan ta'minlash; yura olmasa – nogironlar aravachasidan foydalanish, qo'lida oddiy qoshiq ushlay olmasa, uni boshqa qulay uskuna bilan ta'minlash va boshqalar. Jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani oddiy bog'cha yoki maktabga joylashtirishda integratsiya yo'lidagi birinchi qadam bo'ladi. Jismoniy integratsiyada nogiron va sog'lom bola orasidagi jismoniy tafovut iloji boricha kamaytirilishi lozim. Buning uchun maxsus sinf yoki bo'lim

tashkil etilishi mumkin. **Boshlang'ich sinfda taxsil oluvchi jismoniy nogironligi mavjud bo'lgan o'quvchilarning yozma nutqdagi buzilishlarni bartaraf etishda korreksion-logopedik ish tizimi;**

-kichik maktab yoshidagi jismoniy nogironligi bo'lgan o'quvchilarda yozma nutq buzilishini oldini olish va bartaraf etish bo'yicha amalga oshiriladigan logopedik ishning maqsadlari quyidagilardan iborat:

1. Kognitiv-amaliy funksiyalami shakllantirish. Kognitiv funksiyalar korreksiyasi va ularning muvofiqlashtirilishi (ko'rish gnozisi, tahlil, optik-fazoviy gnozisi va praksis, nutqiy-ko'rish, nutqni idrok etish va qayta tiklash funksiyalari, ko'rish va eshitish xotirasini rivojlantirish)

2. Nutqni sensor-perseptiv darajada idrok etish, eshitib idrok etishni rivojlantirish.

Fonematik idrokni rivojlantirishga qaratilgan ish qachon olib borilishi kerak? Bunday ish bola talaffuzida buzilishlar va tovush almashtirishlar kuzatilganda olib boriladi. Bunday hollarda logopedik ish avvalam bor nutqni idrok etishda sensor-perseptiv darajani rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

3. Til tahlili. Bunda gapdagi so'zlar tahlili va sintezi, bo'g'inlar tahlili va sintezi, fonematik tahlil va sintezini shakllantirish zarurligi haqida xulosa qilish mumkin. Bu ish ham bosqichma-bosqich olib borilishi kerak

4. Grammatik tuzilishdagi buzilishlarni korreksiyalash. So'z o'zgarishi tizimining rivojlanishi quyidagilarni ko'zda tutadi: so'zning grammatik ma'nosini aniqlash; grammatik ma'noning morfema vositasida shakllantirilishi; eshitish va kinestetik obrazlar, so'z shakllarining morfologik tarkibini faollashtirish.

5. Lug'atni rivojlantirish. Korreksion-logopedik ta'sir ko'rsatish jarayoni bu o'rinda o'quvchilarning so'z ma'nolarini tushunish qobiliyatini takomillashtirish, so'z ma'nolarini aniqlashtirish, so'zlarning to'g'ri va

ko'chma ma'nolari to'g'risida turli tasawurlarni shakllantirish, so'zning lug'at tuzilishini rivojlantirishga qaratilgan bo'Mishi lozim.

6. Orfografik qoidalarni qo'llash jarayonida shakllantirilgan psixologik shartsharoitlar integratsiyasi u orfografik xatti-harakatlar algoritmi asosida tuzilishi ko'zda tutiladi

Yuqorida sanab o'tilgan va ta'rifi keltirilgan barcha maqsadlar har bir o'quvchida turg'un orfografik hatolarning oldini olish va ularni to'g'rilash bo'yicha ish tizimini tashkil etadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, tayanch -harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalarni ta'limga jalb etish, ularni savodga o'rgatish tizimli ravishda olib boriladigan jarayon hisoblanadi. Tayanch apparati buzilgan boshlang'ich sinf o'quvchilarini savodga o'rgatish jarayonida turli nutqiy muammolar kuzatiladi. Bunday o'quvchilarda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, so'zlarni aniq aytish, gap tuzish va fikrni erkin ifodalashda qiyinchiliklar uchraydi. Ayniqsa, artikulyatsiya apparatidagi nuqsonlar sababli nutqning ravonligi va tushunarliqligi pasayadi. Bu esa o'quvchilarning o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur muammolarni bartaraf etishda individual yondashuv, logopedik mashg'ulotlar, maxsus pedagogik metodlardan foydalanish hamda ota-ona va o'qituvchi hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Dars jarayonida ko'rgazmali vositalar, interfaol usullar va nutqni rivojlantiruvchi mashqlarni muntazam qo'llash o'quvchilarning savodxonligini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, bolalarning psixologik holatini qo'llab-quvvatlash va ularda o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirish ham muhim omillardan biridir. Tayanch-harakat apparatidagi nuqsonlar bolaning nafaqat jismoniy harakatlanishiga, balki nutq apparati faoliyati, psixik rivojlanishi, idrok jarayonlari, diqqat, xotira va tafakkuriga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Natijada savod o'rgatish davrida turli xil nutqiy kamchiliklar kuzatiladi hamda bu holat o'quv faoliyatining samaradorligini pasaytiradi. Olimlarning

tadqiqotlar davomida aniqlanishicha, tayanch-harakat apparati buzilgan boshlang'ich sinf o'quvchilarida tovush talaffuzi buzilishlari, fonematik eshituvning sust rivojlanganligi, artikulyatsion apparat harakatlarining cheklanganligi, lug'at boyligining kambag'alligi, grammatik tuzilmalarning noto'g'ri shakllanishi, bog'lanishli nutqning rivojlanmaganligi kabi muammolar eng ko'p uchraydi. Ayrim bolalarda dizartriya, rinolaliya, duduqlanish va umumiy nutq rivojlanmaganligi holatlari ham uchrashi kuzatiladi. Bu kabi nutqiy muammolar o'qish va yozish malakalarining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatib, harflarni farqlash, tovush-harf tahlili, bo'g'inlab o'qish, diktant yozish hamda matnni tushunishda qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shuningdek, tayanch-harakat apparati buzilgan bolalarda mayda motorikaning yetarli darajada rivojlanmaganligi yozuv jarayonini murakkablashtiradi. Qo'l barmoqlari harakatining sustligi, mushak tonusining buzilishi, koordinatsiya yetishmovchiligi sababli yozuv sifati pasayadi, harflar notekis yoziladi, yozish tezligi sekinlashadi va bola tez charchaydi. Bu esa o'quvchining darsga bo'lgan qiziqishi hamda o'ziga bo'lgan ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xulosa qilib aytganda, tayanch apparati buzilgan boshlang'ich sinf o'quvchilarini savodga o'rgatishda uchraydigan nutqiy muammolarni o'z vaqtida aniqlash va samarali pedagogik-logopedik yordam ko'rsatish orqali ularning nutqiy hamda ta'limiy rivojlanishiga ijobiy natijalarga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 27-fevraldagi PQ-41-son qarori "Nogironligi bo'lgan bolalarga ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".

3. Logopediya: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik / R.I. Lalaeva tahriri ostida. – Moskva, 2010.
4. Muminova L.R. Maxsus pedagogika asoslari. – Toshkent: Fan, 2018.
5. Po'latova P.M. Inklyuziv ta'lim metodikasi. – Toshkent, 2021.
6. Ayupova M.Y. Logopedik ish metodlari va texnologiyalari. – Toshkent, 2019.
7. Nurkeldiyeva D.X. Tayanch-harakat apparati buzilgan bolalar psixologiyasi va pedagogikasi. – Toshkent, 2020.
8. Vygotskiy L.S. Defektologiya asoslari. – Moskva, 1995.
9. Levina R.Ye. Nutq buzilishlari va ularni korreksiyalash metodlari. – Moskva, 2005.
10. Xasanova G.T. Boshlang'ich sinflarda savod o'rgatish metodikasi. – Toshkent, 2022.